

У березні виповнюється 197 років від дня народження Тараса Шевченка та 150 років від дня його смерті

«Друга половина душі, сповнена життя і радощів»

Віртуальна розмова з істориком мистецтва Шероцьким, що могла або не могла б відбутися нині – за майже 100 років

У першому числі історико-літературного і бібліографічного журналу «Рускій библиофіль» за 1914 рік надрукували статтю «Шевченко-художник» Костянтина ШЕРОЦЬКОГО. Земний шлях історика мистецтва, автора знаменитого путівника Києвом (1917) тривав лише 33 роки (1886–1919). Тодішню публікацію молодого київського професора приурочили до 100-річчя Великого Кобзаря.

Контекст нинішньої Шевченкової дати підштовхує до імпровізації на тему можливого інтерв'ю з Костянтином Шероцьким: так, ніби ми не гортаємо пожовклі сторінки часопису, а розмовляємо із власне автором матеріалу. Одразу зазначимо: в тій статті із санкт-петербурзького журналу не варто вишукувати парадоксальності мислення, притаманної сучасному мистецтвознавству. Тоді існував дещо інший формат художницької аналітики. Костянтин Шероцький далекий від радикалізації призми, крізь яку споглядає за явищами культури. І все-таки в цих рядках обов'язково знаходимо щось несподіване, завдяки чому вкотре відкриваємо для себе Шевченка-митця.

Автобіографії без поезії

– Чи мучився Тарас Григорович Шевченко, для нас – визначний український поет, сумнівами стосовно своєї творчої сутності? Таки літератор? Чи таки живописець?

К. Ш.: Живопис і графіка були для Шевченка, за його власним зізнанням, насущним хлібом – його професією. Тривалі митарства, що їх він зазнав, здобуваючи цей фах, говорять про те, як Шевченко любив мистецтво. Поетом він зробився з 25-річного віку, а художником був від дитинства... Автобіографічні повісті Шевченка, листування та щоденники змальовують його саме художником; дві його автобіографії про поезію навіть не згадують (! – Ред.).

– Про надзвичайне прагнення відбутися в образотворчому мистецтві свідчить те, що за перші два свої петербурзькі роки в Академії мистецтв він

дуже швидко подорослішав у своїй творчості...

К. Ш.: Життя та заняття під наглядом Брюллова, зустрічі з видатними знавцями живопису, розмови про мистецтво розвинули в Шевченкові поклоніння «дивовижному», «видатному» талантові вчителя та відбилися на всьому першому періоді його художньої діяльності, край якому поклато ли-

ше заслання. У цей період художні уявлення Шевченка обмежуються здебільшого тими темами й формами, які відповідали традиційному класицизму Академії та схвалювалися майстернею Брюллова. То був час символів, алегорій, штучних театральних поз, біблійних і класичних мотивів; портретне мистецтво з-поміж усього цього було єдиним, що рятувало від надмірного захоплення мертвим духом класицизму... У цьому мистецтві Шевченко досяг значних успіхів і вже в Академії був визнаний як гарний портретист, що давало йому, окрім нагород, чимало приватних замовлень. Під час одного з таких сеансів у поміщика Мартоса замовник помітив у художника поетичний хист. А вже 1840-го вийшов друком знаменитий «Кобзар».

– Після Академії Шевченко розлучився з Петербургом, мо-

Рисунок Т. Г. Шевченка, карандашем і акварелью із альбому Л. М. Жемчужникова (соб. М. И. Тепешенка).

тивувавши цей крок для загалу вступом на службу до Київського університету та Комісії для розгляду давніх актів.

К. Ш.: Виконуючи наукову програму за завданням комісії, він замальовує чимало пам'яток рідної старовини. І тут уже випало бачити в Шевченкові майбутнього реаліста, який, опинившись далеко від Академії та вчителів, полишить штучно прищеплені канони живопису й звернеться до чистого джерела життя. Малюнки та акварелі Шевченка того часу дуже легкі й надзвичайно барвисті в суто брюлловській гамі фарб,

Неадекватність сприйняття як внутрішня драма

– Але ж – хрестоматійний факт – на засланні Шевченку суворо заборонили малювати!

К. Ш.: І це лише збільшувало тягар випробування, яке випало на його долю. «Якби мені можна було малювати, – писав він своєму приятелю Лизогубу в 1848 році, – то я не тужив би й у сірій шинелі, так і дійшов би до труни». В іншому листі він каже: «Жахлива кара! Життя своє присвятив я божественному мистецтву... На засланні я всього зрікся... Однак як убити думки, почуття та незгасимі любов до прекрасного?». Звісно, такий збіг обставин мав зумовити значну відсталість його в живописі та малюванні. Тому він, повернувшись із заслання, усвідомлює, що йому, замість того, щоб самому бути творцем художніх образів, зручніше взятися за гравюру та поширювати славу інших митців, розвиваючи в такий спосіб любов до доброго та прекрасного в суспільстві. При цьому мистецтво він вважав потребою не самих лишень багатих людей, а й народу. У цьому відбився почати й загальний естетичний світогляд Шевченка, його надзвичайно делікатне, чуже розкошам чуття краси та добра.

Саме вдумливість Шевченка, усвідомлення відсталості своєї техніки та бажання наблизити маси до досконалості, долучаючи їх до краси, спонукали його в останні роки життя присвятити себе вивченню гравірувального мистецтва. Його успіхи були належно оцінені: Шевченко отримав звання академіка гравюри.

– У тому, як по-різному оцінювали художній доробок за життя Кобзаря, за ваших часів і оцінюють у добу нинішнього підтоптаного постмодернізму, прочитується внутрішня драма творчої природи...

К. Ш.: Думки про Шевченка як художника досі розходилися: до його робіт прикладали мірило на-

однак теми дещо нові... Проте справжнім реалістом Шевченко став на засланні, куди потрапив за писання «злонамеренных стихотворений» та за участь у Кирило-Мефодіївському товаристві. Позбавлений зовнішніх впливів, там, на природі, він малює виключно натуру. Предметом його картин стали зроблені крадькома сцени з життя солдатів у казармах, побут киргизів, краєвиди тощо. Ці роботи (вже не такі барвисті, як попередні, намальовані рівною сепією, зрідка аквареллю) вражають вирішенням складних світлових завдань.

шого часу (Нагадаймо, йдеться про початок ХХ століття. – Ред.). Проте всі нападки лише звеличують Шевченка, адже зображують його нетенденційним і різнобичним художником життя, що вважав найвагомими для себе естетичні завдання. Твори Шевченка важливі для характеристики брюлловської та рембрандтівської шкіл у Росії. А також – для його власної біографії, для встановлення генезису захоплення художників українськими мотивами, початок якому покладено мистецтвом Шевченка, й, нарешті, для з'ясування настроїв епохи.

– Мабуть, мірило, з яким варто підходити до Шевченка-художника, – слухна за всіх часів формула китайця Ці Байші: «У живописі секрет майстерності знаходиться між схожістю та несхожістю. Надмірна подібність – загравання з обивателем, неподібність – омана. Коли надто схоже – то це передражнювання природи, а брак схожості свідчить про відсутність поваги до неї». Тарас Шевченко цього балансу дотримував.

К. Ш.: Тут варто пригадати, що не дарма молодим він попрацював у сільських іконописців – майстрів, котрим були не чужі традиції старого українського живопису, який, у свою чергу, був вивований на найкращих зразках європейського мистецтва... І навіть перші мистецькі досліди поета завдяки своїй життєвості були далеко не останніми в сенсі художнього спостереження та художнього виконання... А Сошенко та Брюллов знаходили в перших його роботах багато правди. Уже в Академії, працюючи під орудою Брюллова над натурою, Шевченко дуже ретельно вдивлявся в природу, малював на Смоленському кладовищі та в садах трави й дерева, зображував натурників. Брюллову він ро-

Акварель Т. Г. Шевченка, із зібрання В. П. Кочубея.

бив деталі знаменитого «Распятія» в Лютеранській церкві Петербурга та цим самим був прямо пов'язаний із чудовою брюлловською школою колористів, техніку якої він сприйняв дуже швидко.

– Продовжуючи тему, не зайве згадати Шевченкові пейзажі.

К. Ш.: Вони не мають того нагромадження окремих подробиць, як у класичних зразках; у нього не рабська копія кожної окремої травинки, як у пізніх реалістів; він зображує природу, якою вона є; школа майже не торкалася цього роду живопису, і він малює вільно, аж ніяк не прикрашаючи й не виправляючи справжнього враження. Його пейзажам притаманна меланхолійність, що нею віє від української природи та народних пісень.

– Чому люди так часто з'являються на пейзажах Шевченка?

К. Ш.: Ось що він писав із цього приводу: «Відсутність людини в пейзажі неприємно діє на мене». Тож його пейзажні зображення вирізняє жанровість. Поєднуючи свої пейзажі з жанровими сценами, Шевченко ці сцени доповнює, де потрібно, пейзажною декорацією. Його побутові жанрові картини доволі численні, всі вони мають стосунок до життя України. Одні з цих сцен приваблюють своєю живістю, інші – загальним колоритом або окремими яскравими плямами. У побутових народних сценах Шевченко відтворює багатолюдні зборища, ідилічні сільські забави, радощі та біди селянина, сюди

ж додаються прості композиції, які відтворюють життя бандуриста, косаря, пасічника... В одній побутовій гравюрі, що увійшла до «Живописної України», Шевченко зобразив солдата і смерть, котрі пригощаються тютюном; фігура смерті – зі звичайною кошою, однак голова її пов'язана українською наміткою. Невідомо,

що саме стало основою для цього зображення, але за всієї простоти та наївності малюнок композиція його позначена глибоким гольбейнівським сарказмом. Пречудово виражено цю іронію над смертю – любимицею солдата. Убір смерті – український: тобто Шевченко зобразив її так, як уявляв смерть український простолюд.

«У Шевченка знайшлися наслідувачі...»

70
→ **– Чому Тарас Григорович вельми критично оцінював ще одну грань свого живописного таланту – портрету?**

К. Ш.: Про свої портрети Шевченко казав, що «писав їх без усіляких фантазій... До нього інші художники вводили в портрет величні та пишні драпірування, складні фони із зображеннями, які мали стосунок до особи, що позувала, й різні аксесуари. Ще Рокотов казав, що для портрета необхідні постава (відповідна до віку та звання), одяг і вибір моменту. Проте Шевченко, як і Брюллов, від цього віддалився та, не соромлячись «невигідного обличчя», надавав йому правдивої внутрішньої характеристики. Накресливши легко натуру, він миттєво вкривав її фарбами, і вона незабаром дивилася з полотна чи картону рельєфно та жваво. Портрет його завжди прекрасний.

– Як впливала іпостась художника на стосунки Шевченка з релігією?

К. Ш.: У тяжкі хвилини життя, коли поетові хотілося полег-

шити свої моральні та фізичні муки й тягар враження від жахливих сцен, які зобразив на картинах, він відмежовувався від дійсності та міцнів думками про високу Правду, про Бога. Шевченко, що не міг спокійно оминати трагедію Христа, не міг, звичайно, оминати й страждань християнського мученика. Тим паче що в нього зародилася ідея поеми «Неофіти»... Релігійний настрій, який розвинувся в Шевченка на засланні, не полишав його й потім, коли він опинився на волі.

– Чи правда, що після повернення його назвали «руським Рембрандтом»?

К. Ш.: Шевченко не був колористом і вмів досягати своїх ефектів просто, не користуючись фарбами. Навчатися гравюрі та офорту Шевченкові, однак, не було в кого, і він мимоволі наслідував у своїй цій новій спеціальності рідного йому за духом Рембрандта. За це Шевченка так і назвали. В офортах поета справді знаходимо характерні риси техніки Рембрандта: ті ж такі нерівні й часті для тла і темних місць штрихи. Також – штрихи дрібні, майже схожі на крапки в місцях світлих; застосовувалися вони для посилення світлових ефектів, що ними Шевченко остаточно замінив попередні колористичні завдання школи Брюллова... Чудово, що Рембрандт прийшов до свого дивовижного стилю через Схід. Шевченко також став майстром світлотіні після десятирічного південельного життя серед східної природи, що привчила його до світлових контрастів.

– Ви дорікаєте Шевченку за те, що не скинув із себе остаточно ярмо класицизму, навіть в останніх жанрових творах...

К. Ш.: Так. Проте Шевченко вдосконалювався. І в останніх пейзажах після його повернення із заслання брюлловської італійської манери він позбавився остаточно, бо вмів любити природу – не формальною любов'ю класиків, а любов'ю старовинного голландського художника, любов'ю поета. Обдаровання Шевченка зростало. Без сумніву, в цей період він сягнув досконалості, але смерть не дала йому розгорнутися.

„Калмыкъ въ юртѣ“.
Сепія Т. Г. Шевченка,
изъ собранія В. П. Кочубея.

Художні заслуги його не були гідно поціновані. Шанувальники таланту Шевченка дорожили славою його як поета, залишаючи осторонь другу половину його душі – сповнену життя й радощів, котрих у поета було так мало.

– Тож яка картина вимальовується у фіналі нашої розмови?

К. Ш.: Без різких виступів чи то теорій, підпорядковуючись своєму талантові, Шевченко випередив мистецтво свого часу зверненням до реалізму. Від початку послідовник Брюллова та епігон урочистого ідеалу – пафосної величі свого вчителя, Шевченко на засланні знехтував традиції... Його можна вважати представником зовсім різних художніх шкіл. І водночас йому притаманна неабияка самостійність, що виявилася в тому своєрідному стилі, яким твори Шевченка вирізняються з-поміж безлічі чужих картин і малюнків. І якщо Шевченко й справді чимось мав завдячувати своєму походженню, то саме тим, що в його стилі відбилася сумна елегантність рідного серцевища. Сприймавши в дитинстві естетичні принципи старого мистецтва України та поєднавши їх із відтінками живопису своїх учителів, він із запозичених елементів виробив власну, близьку традиційному народному мистецтву, манеру.

– Хочете сказати, в образотворчому мистецтві він таки не вторинний, а первинний?

К. Ш.: Отримавши свою особливу поетичну чутливість не від епохи, звісно, а від нації, він звеличив рідний народ, зробивши, з одного боку, знаряддям праці його мову, а з другого – предметом великого мистецтва – його життя. Відтоді українські сюжети постійно живуть у мистецтві. У Шевченка знайшлися наслідувачі; зачарування його високим поетичним почуттям позначилося на творчості багатьох маленьких і великих художників, котрі пішли за ним. Гравірувальниках і малювальниках, що знайшли в поетичній батьківщині Шевченка нову Італію та нове багатство сюжетів.

Уявну розмову вела Ольга КЛЕЙМЕНОВА.

Р. S. Стиль співрозмовника збережено.

Сепія роботи Т. Г. Шевченка,
изъ собр. Д. Л. Мордовцева.